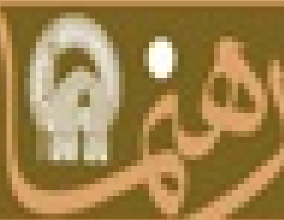

آستان قدس رضوی

۲۸

حرم در بستر تاریخ

سید ابراهیم موسوی نژاد

بسم الله الرحمن الرحیم

رهنما ۲۸ : (حرم در بستر تاریخ)

نویسنده:

ابراهیم موسوی پناه

ناشر چاپی:

انتشارات آستان قدس رضوی - به نشر

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵
رهنما ۲۸ : (حرم در بستر تاریخ) ----- ۸
مشخصات کتاب ----- ۸
اشاره ----- ۸
حرم در بستر تاریخ ----- ۱۲
درآمد ----- ۱۴
روضهٔ منوره ----- ۱۶
اشاره ----- ۱۶
سنگ قبرمطهر ----- ۱۹
صندوق مرقد مطهر ----- ۲۰
ضریح مرقد مطهر ----- ۲۱
مسجدها ----- ۲۶
اشاره ----- ۲۶
مسجد بالاسر ----- ۲۸
مسجد گوهرشاد ----- ۲۸
منبر معروف به صاحب الزمان ----- ۲۹
ایوان دارالسیاده ----- ۳۰
صحن ها ----- ۳۲
اشاره ----- ۳۲
صحن انقلاب اسلامی (صحن عتیق، صحن کهنه) ----- ۳۳
نقارخانه ----- ۳۴
سقاخانه ----- ۳۶
صحن آزادی ----- ۳۶
توسعهٔ حرم بعد از پیروزی انقلاب ----- ۳۷

صحن جمهوری اسلامی ۳۸
صحن قدس ۳۹
صحن جامع رضوی ۴۰
صحن کوثر ۴۱
صحن غدیر ۴۱
صحن هدایت ۴۲
رواق ها ۴۴
اشاره ۴۴
رواق دارالحفاظ ۴۵
رواق دارالسیاده ۴۵
رواق دارالسلام ۴۶
رواق گنبد حاتم خانی ۴۶
رواق الله وِردی خان ۴۷
رواق دارالضیافه ۴۷
رواق توحیدخانه ۴۸
رواق دارالفیض ۴۸
رواق دارالسعاده ۴۹
رواق شیخ بهایی ۴۹
رواق دارالسرور ۵۰
رواق دارالشکر ۵۰
رواق دارالشرف ۵۱
رواق دارالعزّه ۵۱
رواق دارالذکر ۵۲
رواق دارالاِخلاص ۵۲
رواق دارالزهد ۵۳
رواق دارالعباده ۵۳

رواق دارالولایه ---------- ۵۴
رواق دارالهدایه ---------- ۵۴
رواق دارالرحمه ---------- ۵۴
رواق دارالاجابه ---------- ۵۵
رواق دارالحکمه ---------- ۵۶
رواق دارالکرامه ---------- ۵۶
رواق امام خمینی ---------- ۵۶
رواق دارالحجه ---------- ۵۷
کتابنامه ---------- ۵۸
درباره مرکز ---------- ۶۱

رهنما ۲۸ : (حرم در بستر تاریخ)

مشخصات کتاب

سرشناسه : موسوی پناه، سیدابراهیم، ۱۳۵۸-

عنوان و نام پدیدآور : حرم در بستر تاریخ/ نویسنده ابراهیم موسوی پناه ؛ تهیه معاونت تبلیغات و ارتباطات اسلامی

مشخصات نشر : مشهد: انتشارات قدس رضوی، ۱۳۹۱.

مشخصات ظاهری : ۴۰ ص.؛ ۱۱ × ۱۴ س م.

فروست : رهنما.

یادداشت : کتابنامه .

شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۶۵۴۳-۸۸-۸

موضوع : علی بن موسی (ع)، امام هشتم، ۱۵۳؟ - ۲۰۳ق. -- آرامگاه -- تاریخ

شناسه افزوده : موسسه انتشاراتی قدس رضوی

شناسه افزوده : موسسه انتشاراتی قدس رضوی. معاونت تبلیغات و ارتباطات اسلامی

وضعیت فهرست نویسی : فیپا

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۷۶۷۲

رده بندی کنگره : BP۲۶۴/۲/م۸۴ح۴ ۱۳۹۱

شماره کتابشناسی ملی : ۲۸۶۸۳۲۴

ص:۱

اشاره

تصویر

ص:۴۰

حرم در بستر تاریخ

برای آشنایی بیشتر با بناهای حرم مطهر امام رضا نیاز دارید که پاسخ پرسش های زیر را بدانید. این کتابچه پاسخ گوی شماست:

- مکان دفن امام هشتم چگونه و کِی حرم شد؟
- تاریخچهٔ سنگ های روی آرامگاه حضرت چیست؟ روی سنگ فعلی چه نوشته اند؟
- ضریح دورِ مضجع شریف چه تغییراتی از سر گذرانده است؟ ضریح فعلی چندمین ضریح است و داستان ساخت آن چیست؟
- نخستین مسجد حرم، با تاریخ هزارساله، چه نام دارد؟

ص:۵

- منبر معروف به امام زمان در مسجد گوهرشاد چگونه و با چه انگیزه ای ساخته شده است؟

- صحن های ساخته شدۀ پیش و پس از انقلاب اسلامی کدام اند؟ قدیمی ترینِ آن ها کدام است و وسیع ترینِ آن ها چه نام دارد؟

- نام گذاری رواق های دارالسیاده و دارالحفاظ و توحیدخانه و... چه حکمتی داشته است؟

ص:۶

درآمد

حرم امام رضا ویژگی خاصی دارد: هرچه بیشتر در آن باشی و مقیم بمانی، بیشتر انس می گیری و احساس سبکی و شعف می کنی. بی شک، مهمان نوازیِ مهربان ترینِ مهربانان در کاستن از بارهای سنگین ذهنی و روحیِ تو مؤثر است؛ اما معماری بی نظیر و نقش ونگارهای درودیوارهای این کاشانهٔ آسمانی نیز در ایجاد این احساس کمیاب، بی تأثیر نیست. بی اختیار برمی خیزی و بی اراده گام برمی داری و سبک بار و سبک بال، رواق به رواق و صحن به صحن را از نظر می گذرانی.

در این قطعه از بهشت که قدم می زنی، زاویه ها و گوشه ها در دلت نقش می بندد و سراها و سقف ها بر سرت چتر رحمت می گسترد؛ آن طورکه مدت ها پس از بازگشت از مشهدالرضا، تصاویر آینه کاری ها و کاشی نگاشته ها ناخودآگاه جلوی چشمت می آیند و دلت را می برند... بازجوید روزگار وصل خویش.

شایسته دیدیم گزارشی از نقشهٔ این بهشت برایت فراهم آوریم. باشد که رهنمای این سیر

ص:۷

به یادماندنی ات باشد. بناهای حرم مقدس رضای خوبان را می توان در چهار دسته تقسیم بندی کرد: اول، خود روضهٔ منوره که قبر مطهر و ضریح و گنبد را شامل می شود؛ دوم، مسجدهای حرم که مسجد بالاسر و مسجد گوهرشادند؛ سوم، صحن ها یعنی فضاهای روباز و آسمان پیدای حرم که هشت عددند: انقلاب (عتیق)، جمهوری اسلامی، قدس، جامع رضوی، کوثر، غدیر، هدایت؛ چهارم، رواق ها یا همان مکان های سرپوشیده که تعدادشان اکنون به ۲۶رواق می رسد.

ص:۸

روضهٔ منوره

اشاره

تصویر

ص:۹

تصویر

ص:۱۰

امام علی بن موسی الرضا در سال ۱۴۸ ق در شهر مدینه دیده به جهان گشودند. به سال ۱۸۳ ق و هم زمان با شهادت پدر بزرگوارشان، به منصب امامت نائل آمدند. مأمون(علیه اللعنه) برای رسیدن به اهداف و نیّت های شوم خود، در سال ۲۰۰ ق، امام و تعدادی از علویان را مجبور به ترک مدینه و هجرت به سوی خراسان کرد. کمتر از سه سال بعد از ورود حضرت به خراسان، مأمون به گمان خامِ دسترسی به پیروزی نهایی، وجود مقدس آن امام را با سم به شهادت رساند.

با شهادت حضرت رضا در سال ۲۰۳ ق، طبق پیش بینی خود ایشان، پیکر مطهرشان را در باغ حمید بن قحطبه، حاکم و والی خراسان، واقع در روستای سناباد، به خاک سپردند و ازآن پس این روستا به «مشهد الرضا» معروف شد. از این تاریخ به بعد، تا دورهٔ دیلمیان، نشانه ای از تجدید بنای حرم در دست نیست؛ تا اینکه سبُکتَکین، ۳۶۶تا۳۸۷ق، پادشاه متعصب غزنوی حرم مطهر را ویران کرد و زیارت آن حضرت را ممنوع. در سال ۴۰۰ ق، ابوبکر شَهمَرد، به دستور سلطان محمود غزنوی، بنای بقعه را بار دیگر بازسازی کرد. در روزگار

ص:۱۱

سلطان سنجر سلجوقی، پس از مرمت بنا گنبدی با آجرهای زردرنگ روی بقعهٔ حرم مطهر بنا کردند. پس از مدتی، گنبد را با کاشی های نفیس مزیّن کرد و مناره ای کنار آن ساخت. در زمان غازان خان و سپس سلطان محمد خدابنده الجایتو، ۷۰۳ تا۷۱۶ق، در تعمیر و تزیین حرم مطهر کوشش هایی به عمل آمد.

سنگ قبرمطهر

اولین سنگ مزار حضرت را در سال ۵۱۶ ق ساختند. این سنگ ۴۰ سانتی متر طول و ۳۰ سانتی متر عرض و ۶ سانتی متر قطر دارد و دارای کتیبه ای محرابی شکل به خط کوفی شکسته است و اکنون در موزه نگهداری می شود. دومین سنگ از جنس مرمر سفید و آهکی بوده است. سومین سنگ، سنگ جدید است که در سال ۱۳۷۹ ش نصب شده است. وزن آن ۳۶۰۰کیلوگرم، در ابعاد ۱۱۰ در ۲۲۰ سانتی متر و قطر ۱متر است. بر سطح سنگ، القاب

ص:۱۲

امام و تاریخ ولادت و شهادت حضرت و اطراف سنگ، دو بیت که حضرت به قصیدهٔ دعبل ملحق فرمودند، حک شده و نیز آیاتی از قرآن مجید زینت بخش این سنگ است.

صندوق مرقد مطهر

به روایت تاریخ، بر مرقد مطهر امام هشتم، علاوه بر سنگ قبر، صندوقی نیز قرار داشته است: سابقهٔ اولین صندوقی که بر مزار حضرت قرار گرفت، به اوایل قرن ششم بازمی گردد. این صندوق مربوط به انوشیروان زرتشتی، از اهالی اصفهان، است که در پی مشاهدهٔ کرامتی از آن امام رئوف، مسلمان شد و در سال ۵۰۰ق، صندوقی چوبی با روکش نقره بر مرقد مطهر حضرت نصب کرد.

دومین صندوق، صندوقی چوبی با روکش و میخ های طلا، معروف به صندوق عباسی بود که در سال ۱۰۲۲ ق روی مرقد نصب شده است. این صندوق دارای تزئینات هنری و گران بهایی بوده که پس از سال ها، به علت متلاشی شدن ارکان و پایه های آن، در سال

۱۳۱۱ ق از روی مضجع شریف برداشته شد.

سومین صندوق، صندوقی سنگی از سنگ مرمر معدن شاندیز با رنگ سبز لیمویی بود که حاج حسین حجارباشی زنجانی در سال ۱۳۱۱ ش آن را تهیه و بر مرقد منور امام نصب کرد. این صندوق سنگی که عنوان سنگ قبر داشت، تا سال ۱۳۷۹ش درون ضریح چهارم جای داشت. در این سال و به هنگام تعویض ضریح چهارم، آن را برداشتند و سنگ قبر جدیدی به جای آن درون ضریح پنجم جای گرفت.

ضریح مرقد مطهر

ضریح، شبکه ای محیط بر صندوق و قبر مطهر است. بنابر شواهد تاریخی، نصب ضریح بر مزار امام رضا از دورهٔ صفویه بوده است و سابقهٔ آن تا پیش از آن معلوم نیست. هم اکنون، ضریح پنجم بر قبر مطهر نصب است و ضریح اول و سوم و چهارم در موزهٔ مرکزی آستان

ص:۱۴

قدس در معرض دید بازدیدکنندگان قرار دارند.

ضریح اول: ضریح چوبی طلاکوب و نقره کوب بود که در زمان شاه طهماسب صفوی، به سال ۹۵۷ ق، ساخته و روی صندوق مرقد، نصب شده بود.

ضریح دوم: ضریح فولادی جواهرنشان، معروف به «ضریح نگین نشان» است که در سال ۱۱۶۰ ق ساخته شد. واقف آن، شاهرخ میرزا، فرزند رضاقلی میرزا، نوهٔ نادرشاه افشار است.

ضریح سوم: ضریح فولادی ساده ای بوده که در عصر فتحعلی شاه قاجار، به سال ۱۲۳۸ ق، روی ضریح دوم جای گرفت.

ضریح چهارم: ضریح طلا و نقره، معروف به «شیر و شکر» است که به سال ۱۳۳۸ ش پس از برداشتن ضریح سوم و انتقال آن به موزه، روی ضریح نگین نشان (ضریح دوم) نصب شد. این ضریح را استاد هنرمند حاج محمدتقی ذوفن اصفهانی، تحت نظارت استاد مرحوم ابوالحسن حافظیان، ساخت. ضریح چهارم ۴متر طول و ۶۰/۳مترعرض و ۹۰/۳متر ارتفاع

ص:۱۵

دارد. قسمت بالای ضریح به سورهٔ یس و انسان تزیین یافته است.

ضریح پنجم: پس از گذشت نیم قرن از عمر ضریح چهارم، به علت فرسودگی و ساییدگی شبکه های اطراف و روکش های طلا و نقره ای ضریح، در سال ۱۳۷۲ ش طراحی ضریح پنجم را استاد محمود فرشچیان آغاز کرد. ساخت این ضریح مقدس با کیفیت عالی و درنهایت استحکام، به وزن ۱۲تن به ابعاد ۷۳/۳ در ۷۸/۴ و ارتفاع ۴متر، در مدت هفت سال پایان یافت. سورهٔ مبارک یس و انسان، به خط ثلث و با طلا و نقره، دور خارجی ضریح را مزیّن کرده است. در چهار طرف این ضریح، چهارده دهانه به نشانهٔ چهارده معصوم، گل های آفتاب گردان به نشانهٔ شمس الشموس، گلهای هشت پر به نماد هشتمین امام و نیز گل های پنج پر به نشانهٔ پنج تن آل عبا هنرنمایی می کند. گفتنی است خاتم کاری این ضریح را کشتی آرای شیرازی، قلم زنی آن را خدادادزادهٔ اصفهانی و نیز خطاطی آن را استاد موحّد برعهده داشته اند.

در تاریخ ۲۱دی۱۳۷۹، ضریح چهارم به علت فرسودگی به داخل خزانهٔ حضرت انتقال یافت. ضریح «نگین نشان» (ضریح دوم) را به علت وقفی بودنش به طبقهٔ تحتانی (سرداب) انتقال دادند و ضریح پنجم را در طبقهٔ بالا ـ به موازات ضریح دوم نصب کردند. در تاریخ ۱۶اسفند۱۳۷۹ ش، هم زمان با عید سعید قربان، کار نصب ضریح جدید با حضور مقام معظم رهبری پایان پذیرفت.

• گنبد طلا

گنبد منور حضرت ثامن الحجج دو پوشش دارد: پوشش اول آن، سقف حرم است که مقعّر و مقرنس بوده و به آن قبّه می گویند. پوشش دوم که بر فراز قبّه وجود دارد همان گنبد طلاست. بین این دو پوشش فضایی خالی به ارتفاع ۱۳متر وجود دارد. ارتفاع قبّه از کف ۸/۱۸متر است و تا انتهای گنبد ۲/۳۱متر. برای اولین بار، شرف الدین ابوطاهر قمی، وزیر

ص:۱۷

سلطان سنجر سلجوقی، در قرن ششم دستور ساخت گنبد را در بالای حرم مطهر صادر کرد. نمای گنبد در آغاز ساخت، آجر زردرنگ بود و سپس کاشی نفیس سنجری. به سال ۹۳۲ ق، در زمان شاه طهماسب صفوی، گنبد مطهر را طلاکاری کردند. بعد از حمله و غارت ازبکان، در زمان شاه عباس صفوی به سال ۱۰۱۰ ق، دوباره طلاکاری شد. در کتیبهٔ دور گنبد به این مسئله اشاره شده است. بعد از زلزلهٔ سال ۱۰۸۴ ق، در زمان شاه سلیمان صفوی به سال ۱۰۸۶ ق، دوباره تعمیر یافت که در چهار ترنج اطراف گنبد به آن تصریح شده است.

در سال ۱۲۹۱ش، روس های تزار با جسارت تمام، مسجد گوهرشاد و نیز گنبد طلا را به توپ بستند. گنبد در عصر پهلوی برای چندمین بار مرمت شد. سال ۱۳۵۸ ش، خشت های قدیمی را که به علت کمیِ ضخامت و گذشت زمان و تأثیر حوادث طبیعی ساییده و بدنما شده بود، برچیدند و خشت هایی از ورقه های مِسی با روکش طلا به روش الکترولیت به ضخامت چهار برابر قبل، جایگزین کردند.

ص:۱۸

مسجدها

اشاره

تصویر

ص:۱۹

تصویر

مسجد بالاسر

بعد از بقعهٔ نورانی حضرت، کهن ترین مکان حرم مطهر مسجد بالاسر است که در سال ۴۲۵ ق، حدود هزار سال قبل، در غرب روضهٔ منوره ساخته شده است. بنای آن مربوط به عهد غزنویان بوده و بانی آن ابوالحسن عراقی، معروف به دبیر، است.

مسجد گوهرشاد

یکی از بناهای باشکوه عهد تیموری، اوایل قرن نهم هجری، مسجد گوهرشاد است که در جنوب حرم قرار دارد. وسعت آن ۲۸۵۵مترمربع با ۶۰۴۸مترمربع زیربناست و چهار ایوان و هفت شبستان دارد. بانو گوهرشاد، همسر میرزاشاهرخ تیموری، در سال ۸۲۱ ق این مسجد را بنا نهاد. در تزیین مسجد، دستان پرتوان فرزند هنرمندش، بایسنغرمیرزا، شاهکارهایی استثنایی برجای گذاشته است. این مسجد را معمار معروف ایرانی، قوام الدین شیرازی،

ص:۲۱

ساخت که نام او و تاریخ بنای مسجد در پایان کتیبهٔ بایسنغری در ایوان مقصوره، با کاشی معرّق، به چشم می خورد. این ایوان ۵۰۰مترمربع مساحت و ۳۷متر طول و ۵/۲۵متر ارتفاع

دارد. گنبد رفیع فیروزه ای مسجد بر فراز ایوان مقصوره بر عظمت این بنا افزوده است. ارتفاع گنبد ۴۱متر است و فضای خالی بین دو پوشش گنبد، ۱۰متر. در دو طرف ایوان، دو مناره با ارتفاع ۴۳متر از کف مسجد ساخته شده است که بر شکوه و عظمت هرچه بیشتر آن افزوده است. محرابِ یکپارچه از سنگ مرمر با تزیینات و کنده کاری های زیبا و کتیبه ای در میان مقرنس کاری ها، حکایتگر هنر آن دوران است.

منبر معروف به صاحب الزمان

داخل ایوان مقصوره، در مسجد گوهرشاد، منبر بزرگی قرار دارد که در بین مردم به منبر امام زمان معروف است. این منبر نفیس را از چوب گردو و گلابی با شیوهٔ منبت کاری بدون

ص:۲۲

به کاررفتن میخ یا هر فلز دیگر ساخته اند. منبر مذکور چهارده پله به نام چهارده معصوم دارد و به دست پرتوان استاد محمد نجار خراسانی، منبت کار معروف عصر فتحعلی شاه قاجار، ساخته شده است. سازنده به این نیت این منبر را ساخته است که امام زمان بعد از ظهورشان بر فراز آن برای مردم ایراد خطبه کنند؛ ازاین رو به منبر امام زمان معروف شده است.

ایوان دارالسیاده

نام بانوگوهرشاد، بانی مسجد، در ایوان شمالی مسجد، معروف به ایوان دارالسیاده بر کاشی معرّق، به خط ثلث، نوشته شده است. این ایوان با معرق کاری زیبایی تزیین شده است و بر سردر ورودی آن به حرم مطهر، پنجره ای نقره ای از آثار قاجاریه نصب شده است. گفتنی است این بنای تاریخی نمونۀ کامل و برجستۀ هنر ایرانی به شمار می رود که تمام خصوصیات و ویژگی های معماری سنتی ایران در آن به کار رفته است.

ص:۲۳

تصویر

ص:۲۴

صحن ها

اشاره

تصویر

ص:۲۵

صحن انقلاب اسلامی (صحن عتیق، صحن کهنه)

این صحن اولین و قدیمی ترین صحنی است که در قسمت شمال حرم مطهر بنا شد. ضلع جنوبیِ صحن کهنه و اساس ایوان طلا را در عهد سلطان حسین بایقرا در اواخر دورهٔ تیموریان ساختند و در عهد شاه عباس کبیر، اضلاع شمالی و شرقی و غربی احداث و

تکمیل شد. در این صحن، چهار ایوان وجود دارد: ایوان جنوبی صحن، ایوان طلاست که به دستور امیر علی شیر نوایی وزیر سلطان حسین بایقرا در سال ۸۷۲ ق با ۲۱متر ارتفاع برساخته شد. چون بدنهٔ ایوان در زمان نادرشاه به سال ۱۱۴۸ ق با خشت های طلا طلاکاری شده است، به ایوان نادری نیز معروف است. ایوان شمالی، یعنی ایوان عباسی، در سال ۱۰۲۱ ق با ۲۲متر ارتفاع بنا شده است. بر فراز ایوان عباسی، گلدستهٔ طلایی وجود دارد که به دورهٔ نادرشاه افشار مربوط است. ایوان غربی ایوان ساعت است و ۲۴متر ارتفاع دارد. ساعت بزرگی روی آن قرار دارد که در حدود سال ۱۳۳۶ ش نصب شده است. ایوان شرقی ایوان نقاره نام دارد

ص:۲۶

که ۲۶متر ارتفاع دارد. این صحن در روزگار پادشاهان صفویه و افشاریه و قاجاریه گسترش یافته و به شکل چشم نوازی تزیین شده است.

نقارخانه

نقاره زنی: همچنان که در تاریخ آمده است، نواختن طبل و دهل در دربار سلاطین و حکّام در زمان های پیش و پس از اسلام، علاوه بر اینکه نوعی عظمت محسوب می شده است، برای آگاهی و اعلام عمومی نیز مرسوم بوده است. اما نقاره نوازی در حرم مطهر رضوی، از اواسط قرن نهم هجری، به واسطهٔ فعالیت میرزاابوالقاسم بابر، نوهٔ گوهرشاد خاتون، به سال ۸۶۰ ق مرسوم شده است. گفتنی است در سال های ۱۳۱۲ تا ۱۳۲۰ش، به دستور رضاخان، نقاره زنی تعطیل شد. نقاره زنان معمولاً هفت نفرند که سه نفر ایشان بر طبل می زنند و چهار نفر دیگر در شیپور ها می دمند.

ص:۲۷

زمان نقاره: در شبانه روز دو نوبت، دقایقی قبل از طلوع و غروب آفتاب، نوبت چیان رسمی طبل و نقاره را با آهنگی خاص به صدا در می آورند و با نواختن آخرین ضربه ها، طلوع و غروب خورشید را اعلام می کنند. ایام شهادت ائمه، در سوگواری ها و در ماه محرم و صفر، برای احترام ایشان، نقاره نمی نوازند؛ ولی در اعیاد مذهبی، مانند شب و صبح عید ها و نیز روزهای ولادت ائمه، نقارهٔ شادمانی را چندین نوبت می نوازند. در سحرهای ماه رمضان نیز حدود یک ساعت قبل از اذان صبح، نقاره نواخته می شود.

ساختمان نقاره: ایوان شرقی صحن انقلاب، به نام ایوان نقاره، در عصر شاه عباس صفوی با ارتفاع ۲۶متر ساخته شد و پس از آن، ساختمان نقارخانه را بر بالای آن، بنا کردند. نقاره خانه دو طبقه دارد: طبقهٔ زیرین آن، محل گذاشتن طبل ها و شیپورها و لوازم دیگر است و در طبقهٔ بالایی، نقاره زنان مستقر می شوند.

ص:۲۸

سقاخانه

سقاخانه ای در صحن انقلاب وجود دارد که به سقاخانۀ اسماعیل طلایی معروف است. سنگاب این سقاخانه از سنگ مرمر یکپارچه، با ظرفیت ۳کُر آب برابر بـا ۱۱۳۰لیتر، است که به دسـتور نادرشاه، از هرات افغانسـتان برای آب شـرب آوردند. در همان زمان، شخصـی به نام اسماعیل، بنـایی هشت ضـلعی بـا سـتون هـای مرمر بر فراز سـقاخانه احـداث کرد و سـقف آن را با خشت های طلا آراست؛ به همین سـبب، به سـقاخانۀ اسماعیل طلایی معروف شد.

صحن آزادی

این صـحن در شـرق حرم مطهر و در پـایین پای مبارک حضـرت، با ۴۳۳۵مترمربع مساحت ساخته شـده است. در نگاهی کلّی می توان صـحن آزادی را بنای برجای مانده از دورۀ قاجاریه دانست؛ چراکه ساخت آن به دستور فتحعلی شاه به مباشرت فرزندش علی نقی میرزا و

ص:۲۹

با معماری حاج آقاجان، صاحب بازارچهٔ معروف حاج آقاجان در مشهد، آغاز شد و بنای آن در روزگار ناصرالدین شاه قاجار به پایان رسید. در این صحن، چهار ایوان وجود دارد: ایوان غربی یا ایوان طلا بیش از ۲۰متر ارتفاع دارد و مسیر تشرّف بانوان به داخل حرم است. ازآنجاکه در زمان ناصرالدین شاه قاجار، این ایوان را مرمت کرده و خشت های زرین به آن نصب کردند، به ایوان ناصری

نیز مشهور است. ایوان جنوبی ایوان ساعت است که از دو ایوان تشکیل یافته است و بر فراز آن، ساعتی بزرگ وجود دارد. این ساعت تا پیش از سال ۱۳۳۶ ش بر روی ایوان غربی صحن انقلاب قرار داشت. گویند این ساعت را در عهد ناصرالدین شاه قاجار، به سال ۱۲۷۸ ق، از منچستر انگلستان آورده اند.

توسعهٔ حرم بعد از پیروزی انقلاب

افزایش تصاعدی زائران، گنجایش محدود فضاهای باز و سرپوشیدهٔ حرم مطهر و عنایت

ص:۳۰

تولیت آستان قدس رضوی به احداث فضاهای زیارتی و فرهنگی و خدماتی، حجم عملیات اجرایی را افزایش داد. زیربنای اماکن متبرکه درطی ۱۲قرن، حدود ۱۲هکتار بوده و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، تاکنون، به بیش از ۹۰هکتار رسیده است. ۸ بنای سرپوشیده به نام رواق با مساحتی بالغ بر ۴۱هزار مترمربع و نیز ۷فضای باز به نام صحن با مساحتی درحدود ۱۵۰هزار مترمربع به مجموعه حرم مطهر افزوده شده است. نام رواق های جدید از این قرار است: دارالولایه، دارالهدایه، دارالحکمه، دارالرحمه، دارالاجابه، دارالحجه، دارالکرامه و رواق امام خمینی. صحن های جمهوری اسلامی، قدس، جامع رضوی، غدیر، کوثر و هدایت نیز صحن های پس از انقلاب اند.

صحن جمهوری اسلامی

این بنا در سال ۱۳۶۸ ش با ۷۲۹۲مترمربع مساحت احداث شد. صحن جمهوری چهار

ص:۳۱

ایوان دارد: ایوان شرقی «باب الولایه» نام دارد، به طلا آراسته بوده و به رواق دارالولایه متصل است. جنب این ایوان، پنجره ای رو به ضریح از جنس برنز نصب است که زائران از اینجا به امام خود عرض ارادت می کنند. ایوان غربی را «باب الغدیر» نام نهاده اند، ایوان شمالی را «باب العلم» و ایوان جنوبی را «باب الشهاده». دو گلدسته با ارتفاع بیش از ۳۰متر بر فراز سردر های شمالی و جنوبی صحن، تزیین و طلاکاری شده است. در وسط صحن، ساعت آفتابی یا شاخص است که در تمام فصول سال، ظهر شرعی دقیق شهر مشهد را مشخص می کند.

صحن قدس

در جنوب حرم مطهر و مسجد گوهرشاد، بین بست شیخ بهایی و قسمتی از جنوب رواق امام خمینی، با مساحت بالغ بر ۲۵۳۰مترمربع، صحن قدس را در سال ۱۳۷۳ ش ساخته اند. این صحن دارای شش ورودی و تعدادی غرفه و حجره است. گنبد فیروزه ای رنگ

ص:۳۲

مسجد گوهرشاد را از صحن قدس به زیبایی می توان مشاهده کرد. سقاخانه ای زیبا با نمای بیت المقدس در وسط صحن، یاد و خاطرهٔ قدس عزیز، نخستین قبله گاه مسلمانان جهان، را در اذهان زنده می کند. سقاخانهٔ صحن قدس را دقیقاً برابرِ یک هشتم مساحت بیت المقدس ساخته اند و قسمت خارجی آن را با کاشی های معرق تزیین داده اند.

صحن جامع رضوی

صحن جامع رضوی، با ۱۱۷۵۸۴مترمربع زیربنا، در جنوب اماکن متبرک حرم واقع است و ازطریق دو بست به خیابان تهران و خیابان خسروی نو (شهیداندرزگو) ارتباط دارد. این صحن شش مناره و سه ایوان دارد: ایوان غربی به نام «ایوان غدیر»، ایوان شرقی به نام «ایوان کوثر» و ایوان جنوبی به نام «ایوان ولی عصر».

ص:۳۳

صحن کوثر

این صحن در زاویهٔ شمال شرقی صحن جامع رضوی جای دارد، با ۱۵۲۶۶مترمربع زیربنا. صحن کوثر از شمال شرق به خیابان نواب صفوی منتهی می شود. در ضلع غربی آن، رواق امام خمینی و صحن آزادی قرار دارد. سازهٔ اصلی، فلزی بتنی است و نمای صحن، سنگ و آجر و کاشی معرق.

صحن غدیر

صحن غدیر، با ۱۴۴۱۴مترمربع زیربنا، در ضلع غربی صحن جامع رضوی و جنوب غربی اماکن متبرک قرار دارد. این صحن از ضلع شرقی به صحن جمهوری اسلامی می رسد و از ضلع شمال غربی به خیابان شیرازی.

ص:۳۴

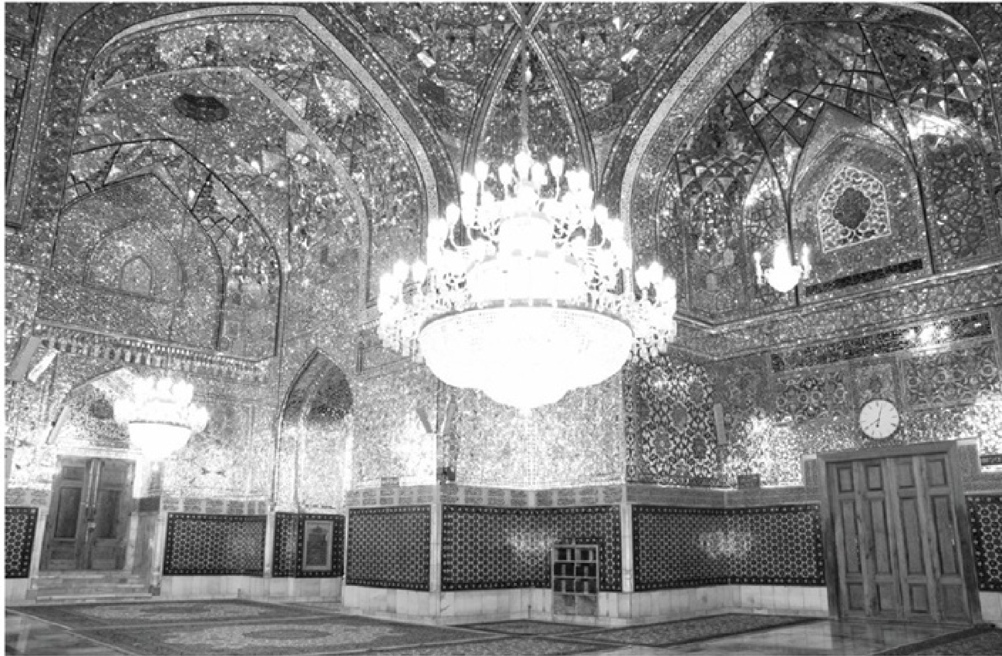
صحن هدایت

این صحن، با زیربنای ۱۷۹۸۰مترمربع، در ضلع شرقی اماکن متبرک جای گرفته است و از شمال شرقی به ساختمان بنیاد پژوهش های اسلامی و خیابان طبرسی و از جنوب غربی به خیابان نواب صفوی منتهی می شود.

ص:۳۵

تصویر

رواق ها

اشاره

تصویر

ص:۳۷

رواق دارالحفاظ

این رواق در جنوب حرم مطهر، با مساحت ۲۱۷مترمربع، به دستور بانو گوهرشاد در اوایل قرن نهم هجری بنا شد. از قدیم محل تجمع حافظان قرآن و اجرای مراسم خاص تلاوت کلام الله و خطبهٔ مخصوص حفاظ آستان قدس بوده است. آنان همه روزه در دو نوبت صبح و شام برای برگزاری مراسم صفه، به قرائت قرآن و دوازده بند خواجه نصیر می پردازند. مشاهیر بزرگواری همچون عبدالجواد ادیب نیشابوری و ملاهاشم خراسانی در این مکان مدفون اند.

رواق دارالسیاده

با مساحت ۳۷۳مترمربع و در جنوب غربی حرم مطهر، رواق دارالسیاده را در زمان گوهرشاد بنا کرده اند. نام گذاری آن ازاین روست که از قدیم، محل تجمع و تدریس علما و سادات و منسوبان به خاندان امیرالمؤمنین بوده است. بزرگانی نظیر محمدمهدی خالصی

اصفهانی و میرزااحمد مدرس یزدی و آیت الله محمد کوهستانی در این رواق آرمیده اند.

رواق دارالسلام

این رواق در جنوب شرقی روضهٔ منوّره، با مساحت ۲۲۷متر مربع قراردارد و ازجمله بناهایی است که اساس آن در زمان گوهرشاد و به دستور او پی ریزی شده و در سال های ۱۳۳۴تا۱۳۳۸ ش، پس از تعمیر و تزیین، به صورت کنونی درآمد. قبور علمایی همچون شیخ غلامحسین تبریزی (ترک)، سیدحسین خادمی اصفهانی، میرزا حبیب الله گلپایگانی و شهید هاشمی نژاد در این رواق است.

رواق گنبد حاتم خانی

رواق گنبد حاتم خانی در شرق حرم مطهر و پایین پای مبارک، به مساحت ۱۱۵مترمربع توسط حاتم بیگ اردوبادی، از وزرای عصر صفویه، به سال ۱۰۱۰ ق بنا شد.

ص:۳۹

رواق اللّه وِردی خان

این رواق را الله وِردی خان، از رجال عهد صفویه، در سال ۱۰۲۱ق با مساحت ۱۷۱مترمربع در شمال شرقی حرم مطهر بنا کرد. بر گرداگرد این رواق، تاریخ ولادت و شهادت امامان معصوم به همراه برخی احادیث معتبر، مکتوب است.

رواق دارالضیافه

این رواق که هم اکنون محل تشرف خانم ها به حرم مطهر است، از جنوب به رواق دارالسیاده و از غرب به رواق الله وِردی خان می پیوندد. با محاسبهٔ فضاهای جانبی، مساحت آن ۱۶۶مترمربع است. بنای این رواق مربوط به سال ۱۰۳۱ ق است. مرحوم میرزاشفیع قزوینی به هزینهٔ تاجری قزوینی آن را احداث کرد. محل دفن میرزامهدی غروی اصفهانی و ملاهاشم قزوینی همین رواق است.

ص:۴۰

رواق توحیدخانه

معروف است که این رواق را ملامحسن فیض کاشانی در سال ۱۰۷۲ ق بنا نهاده و در این مکان، آیات توحیدی تدریس و تفسیر می کرده است. در ضلع شمالی توحیدخانه، پنجرهٔ فولاد نصب است و ضریح مطهر از پشت این پنجره، نمایان. مساحت این رواق به ۱۰۸مترمربع می رسد. بزرگانی مثل میرزامهدی اصفهانی، سیدعبدالله شیرازی و سیدجواد خامنه ای پدر مقام معظم رهبری در این رواق مدفون اند.

رواق دارالفیض

رواق دارالفیض با مساحت ۱۱۲مترمربع در پشت سر مبارک حضرت واقع است. همچنین به علت اتصال این رواق به رواق توحیدخانه، برخی مورخان برآن اند که ممکن است مرحوم فیض کاشانی در عهد صفویه این بنا را هم زمان با توحیدخانه ساخته باشد.

ص:۴۱

رواق دارالسعاده

این رواق که در شرق حرم مطهر، بعد از رواق حاتم خانی و متصل به ایوان طلای صحن آزادی است، در عهد قاجاریه و به مساحت ۱۶۲مترمربع احداث شده است. آرامگاه سیدیونس اردبیلی، میرزا علی اکبر نوقانی و شیخ علی اکبر نهاوندی همین جاست.

رواق شیخ بهایی

این رواق در جنوب شرقی حرم مطهر واقع است و آرامگاه شیخ محمد بهاء الدین عاملی، معروف به شیخ بهایی (وفات ۱۰۳۱ ق) است. به روایت تاریخ، این رواق همان منزل و مدرَس جناب شیخ بوده است. در سال ۱۳۶۴ ق، با مساحت حدود ۱۰۲مترمربع به طرز باشکوهی تجدید بنا شد. در سه طرف رواق، زیر سقف و بر دیوار آرامگاه، کتیبه ای به طول ۸/۳۰متر و عرض ۴۰ سانتی متر، ضمن معرفی شیخ، آثار و نگاشته های او را به خط ثلث دربردارد.

ص:۴۲

رواق دارالسرور

این رواق در جنوب شرقی حرم مطهر، بین دارالسعاده و دارالذکر واقع است. در گذشته، این بنا چنداتاقه بود و به عنوان آبدارخانه و آسایشگاه عده ای ازخدام و محل دفتر امور داخلی حرم استفاده می شد. در سال ۱۳۴۳ ش، با مساحت ۱۰۰مترمربع، به صورت رواق درآمد. بزرگانی همچون آیت الله فلسفی، آیت الله مروارید، آیت الله فهری زنجانی و سیدابوالحسن حافظیان را در این رواق به خاک سپرده اند.

رواق دارالشکر

این رواق از مجموعِ دو بنا تشکیل یافته است: یکی رواق «پشت سر» مربوط به صفویه و دیگری بنای «قرآن خانه» سابق که مربوط به عهد تیموریان است. این دو مکان در سال های ۱۳۴۴ ش به صورت یک رواقِ ۷۳مترمربعی درآمد و دارالشکر نام گرفت.

رواق دارالشرف

این رواق با ۱۴۰مترمربع مساحت در شمال غربی روضهٔ منوره قرار دارد. دارالشرف که در شمال دارالسیاده و شرق دارالولایه جای دارد، در گذشته رواق نبوده است؛ اما پس از تغییراتی، در سال ۱۳۴۳ ش به صورت رواقی مستقل درآمد.

رواق دارالعزّه

دارالعزّه رواق کوچکی است که در جنوب شرقی روضهٔ منوره، بین دارالسلام و دارالذکر واقع است. پیش از این، کشیک خانهٔ خدام بوده است و در سال ۱۳۴۳ ش با ۷۳مترمربع به صورت رواق درآمد.

ص:۴۴

رواق دارالذکر

این رواق در جنوب شرقی حرم مطهر با مساحت ۲۱۶مترمربع قرار دارد و یکی از بناهای نسبتاً نوساخته است. این رواق از مشرق به صحن آزادی محدود است و پیش از این مدرسهٔ علمیهٔ علی نقی میرزا بود. در سال ۱۳۴۳ ش، بازسازی شد و تغییر کاربری داد و با پوشش جدیدِ سقف، به صورت رواقی جدید درآمد. حجره های بالایی و پایینی مدرسه در اطراف آن، درحال حاضر محل استقرار دفاتر مختلف است.

رواق دارالِاخلاص

کوچک ترین رواق حرم مطهر، به مساحت ۳۶مترمربع، رواق دارالاخلاص است. در توسعهٔ سال ۱۳۷۳ ش، این بنا تقریباً جزو شمال دارالسیاده و مسجد بالاسر درآمده است.

ص:۴۵

رواق دارالزهد

رواق دارالزهد را در جنوب شرقی حرم مطهر، بین سال های ۱۳۵۰تا۱۳۵۲ ش، با مساحت ۲۹۰مترمربع ساخته اند. این رواق از مشرق به مقبرهٔ شیخ بهایی محدود است. قبر علامه محمدتقی جعفری و سید ابوالحسن شیرازی در این رواق قرار دارد.

رواق دارالعباده

تاریخ بنای این رواق به سال ۱۳۵۳ ش برمی گردد. این بنا، همچون رواق شیخ بهایی و دارالزهد، دو طبقه دارد و طبقهٔ بالایی آن، تالار اماکن متبرکهٔ آستان قدس رضوی است و مساحت آن، ۱۵۸مترمربع. از شمال به صحن آزادی، از مشرق و جنوب به رواق امام خمینی و از مغرب به رواق شیخ بهایی متصل است.

ص:۴۶

رواق دارالولایه

این بنـای وسـیع که در غرب حرم مطهر، حـد فاصـل صـحن انقلاب و صـحن جمهوری واقع است، با مساحت ۱۹۶۵مترمربع در سال ۱۳۶۵ ش آغاز شد و به سال ۱۳۶۸ ش پایان یافت.

رواق دارالهدایه

این رواق در جنوب غربی حرم مطهر، در صـحن جمهوری، با ۵۳۶مترمربع مساحت ساخته شده است. احداث این رواق از سال۱۳۶۹ ش شروع شد و در نخستین روز سال ۱۳۷۱ ش پایان گرفت.

رواق دارالرحمه

دارالرحمه با ۸۳۱مترمربع زیربنا در جنوب غربی حرم مطهر، بین بست شیخ بهایی و

ص:۴۷

صحن جمهوری، قرار دارد. این رواق با معماری تقلیدی از شبستان های مسجد گوهرشاد، حجیم سازی شده و نما سازی داخلی آن، از زیباترین کارهای هنری در حرم مطهر است. ساخت آن در سال ۱۳۶۹ ش آغاز و در سال ۱۳۷۱ ش افتتاح شد.

رواق دارالاجابه

این رواق وسیع بنای زیرین رواق دارالولایه است و در مغرب سرداب مطهر، بالاسر مبارک امام واقع است. ساخت این رواق با ۱۹۶۵مترمربع مساحت در سال ۱۳۷۶ ش آغاز شد و به سال ۱۳۷۹ ش پایان یافت. در زاویهٔ شرقی رواق، یک هشتی با پنجرهٔ نقره و سقفی به صورت نیم گنبدی وجود دارد که راه ورود به سرداب مطهر امام است.

ص:۴۸

رواق دارالحکمه

این رواق در دو طبقه، با زیربنای ۱۴۶۸مترمربع در زاویهٔ شمال غربی صحن آزادی واقع است. کار احداث این بنا در سال ۱۳۷۷ ش شروع شد و در سال ۱۳۸۱ ش پایان پذیرفت.

رواق دارالکرامه

ساخت این رواق در سال ۱۳۷۸ ش آغاز شد و به سال ۱۳۸۱ ش انجام یافت. این رواقِ دوطبقه با ۴۸۸مترمربع مساحت در زاویهٔ شمال شرقی صحن انقلاب بنا شده است.

رواق امام خمینی

این رواق همان صحن سابق امام خمینی است. ساخت این صحن در زمان پهلوی اول، در آبان ۱۳۱۶ ش آغاز شد و در زمان پهلوی دوم، در آذر۱۳۲۴ش به پایان رسید. ازآنجایی که

ساختمان موزهٔ حضـرت در این صحن بنا شد، نام «صحن موزه» را به خود گرفت. در پی افزایش روزافزون زائران و نیاز مبرم به توسعهٔ فضاهای سرپوشـیده، طرح تغییر کـاربری آن بـه رواق، در اواخر سـال ۱۳۸۱ش تصـویب شـد. این رواق با ۹۸۴۰مترمربع در دوطبقه، بـا سـازهٔ بتنی فلزی، احداث شد. دسترسی به این رواق ازطریق مسجد گوهرشاد و صحن جامع رضوی و صحن آزادی میسّر است.

رواق دارالحجه

رواق دارالحجه در زیر صحن انقلاب واقع است و ۶۷۹۹مترمربع زیربنا دارد. این بنا در اواخر سال ۱۳۷۸ ش آغاز شد و در نیمهٔ شعبان ۱۴۲۹ق (۱۳۸۷ش) افتتاح شد. قبر شیخ مجتبی قزوینی در این رواق است.

ص:۵۰

کتابنامه

۱. راهنمای جامع اماکن متبرکه، روابط عمومی آستان قدس رضوی.

۲. به سوی بارگاه نور، بزرگ عالم زاده.

۳. راهنما یا تاریخ آستان قدس، علی مؤتمن.

۴. مشاهیر مدفون، ابراهیم زنگنه.

ص:۵۱

تصویر

نسخهٔ دیجیتالی رهنما
مرکز پخش: مشهد مقدس، نبش ورودی باب الجواد علیه السلام
فروشگاه عرضهٔ محصولات رضوی
تلفن: ۰۵۱۱-۲۲۸۵۲۰۴

ص:۵۲

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ .ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفا علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب « مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱.بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)

۲.تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی

۳.جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه ، تبلت ها، رایانه ها و ...

۴.سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو

۵.گسترش فرهنگ عمومی مطالعه

۶.زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱.عمل بر مبنای مجوز های قانونی

۲.ارتباط با مراکز هم سو

۳.پرهیز از موازی کاری

۴.صرفا ارائه محتوای علمی

۵.ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱.چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲.برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳.تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴.تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵.ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶.تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷.راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸.طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹.برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰.برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

۱.JAVA

۲.ANDROID

۳.EPUB

۴.CHM

۵.PDF

۶.HTML

۷.CHM

۸.GHB

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

۱.ANDROID

۲.IOS

۳.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

درپایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹